

Kodukootud latinismused ehk Kuidas sünnivad maanimed?

Antiikaja Euroopa kaardile vaadates näeme seal peamiselt hõimunimesid: *Umbri*, *Ligures*, *Phryges*, *Cappadoces* jts. Need on ladinakeelsed mitmusevormid, mille eesti keelde tõlkimine pole alati kerge, sest me ei tea sageli ainsuse lähtevorme (võrreldagu antiikaja Britanniast asustanud hõimude nimetusi *atrebates*, *coritani*, *deceangli*, *demetae*).

Rooma riigi koosseisus olles muutuvad endised hõimualad aga provintsideks, maa-aladeks jm ning saavad uue nimekuju: *Umbria*, *Liguria*, *Phrygia*, *Cappadocia*. Pandagu tähele lõppu *-ia*. Jäägu siinkohal kõrvale liite algne päritolu (*ia*-lõpulised on juba paljud Kreeka maakondade nimed, vrd *Aitolia*, *Messenia*, *Thessalia*), kuid vaieldamatu on see, et *ia*-lõpu näol on tegemist maailmas kõige tuntuma maa-alade, eriti aga riikide nimedega moodustava tuletusliitega.

Keskaja Euroopas on see liide veel tuntud eeskätt kohanimede ladina vastetes, ent mida lähemale tänapäevale, seda rohkem võetakse ta kasutusele kas uute maade nimetamisel või teiste maade nimede mугандamisel. Heaks näiteks on siin vene keel, kus *ia*-lõpp kodunes sedavõrd, et isegi oma maa nimi *Русь* tuli Peeter I aegadest peale kasutusele latiniseeritud kujul *Россия*. Sama lõpu said ka paljud välisnimed, mille puhul me teistes keeltes *ia*-liidet ei näe: *Финляндия* (vrd rootsi *Finland*), *Швеция* (vrd rootsi *Sverige*, inglise *Sweden*, saksa *Schweden*), *Голландия* (vrd *Holland*), *Шотландия* (lähteks ilmselt saksa *Schottland*) jne. Isegi slaavi suguvendade maa nimi sai latiniseeritud lõpu: serblaste *Црна Гора*'st sai *Черногория*. (Meil tuntakse seda maad itaaliakeelse *Montenegro* nime all, Nõukogude ajast venepäraselt ka Tšernogooriana.)

Liite õitseage langeb XX sajandisse, kui tekib hulgaliselt uusi riike ja riiklikke moodustisi. Pärast Austria-Ungari riigi lagunemist sünnib 1918. a *Tšehhoslovakkia*, Serblaste, Horvaatide ja Sloveenide Kuningriik saab 1929. a nimeks *Jugoslaavia* jne. Lausa massiliselt vorbitakse *ia*-lõpulisi nimetusi 1920.–1930. aastate Nõukogude Liidus uute rahvuslike vabariikide jm haldusüksuste moodustamisel: *Hakassia*, *Jakuutia*,

Kalmõkkia, Korjakkia, Tšuvaššia, Udmurtia, venekeelses kasutuses veel *Карелия* (Karjala), *Татария* (Tatarimaa) jt. Moodustatud on nad rahvanimetuste ehk etnonüümide alusel.

Kolonialismist vabanemine lisab liitele hoogu; nimesid moodustatakse kas jõgede (*Sambia*, inglise *Zambia* < *Zambezi* jõgi; *Nigeeria*, inglise *Nigeria* < *Niger*) vm geograafiliste objektide (*Namiibia* < *Namibi* kõrb) järgi, ka eri elementide kombineerimisel (*Tansaania*, inglise *Tanzania* < *Tanganyika* + *Zanzibar*; *Indoneesia*, algkujul *Indonesia* < *India* + kreeka *nesos* 'saar').

Tšetšeenia, Inguššia jt

Märkamatul on liitest saanud ka eesti keeles tunnustatud võõrnimelõpp. Lähemalt puutus Emakeele Seltsi keeleteimkond sellega kokku siis, kui arutati Venemaa vabariikide nimede lühikujusid. Ei olnud selge, kuidas nimetada näiteks endise Tšetšeeni-Inguši ANSV järglasvabariike, samuti varasemat Karatšai-Tšerkessi autonoomset oblastit. Seni oli *ia*-lõpuliste nimede puhul järgitud kirjutamata reeglit, et nimi mugandatakse selle lõpuga eesti keelde juhul, kui nii on ka lähtekeeles või paljudes teistes keeltes kasutusel.

Tšetšeenide maad nimetatakse vene keeles *Чечня*, nime väidetavaks lähteks on Tšetšen-Aul – selle asula nimi, kus venelased esimest korda tšetšeeni rahvaga kokku puutusid. Tegemist ei ole niisiis *ia*-lõpulise nimega; ka teistes keeltes puudus esialgu vastav lõpp. Inguššide asuala lühinimi vene keeli on *Ингушетия*, selle võinuks eesti keelde mugandada kujul „Ingušetia” (nii ongi aeg-ajalt ajakirjanduses näha), ent siis oleks ehk segadust tekitanud asjaolu, et maad asustavad ingušid, mitte ingušeedid. Venekeelses maanimes kajastub muuseas gruusiapärase maanimede lõpp (vrd *Imerethi, Kolhethi, Meshethi, Svanethi*).

Nii saigi Ott Kursi õhutusel tookord kokku lepitud kasutada siin *ia*-lõppu ja soovitada nimesid kujul *Inguššia* (vrd *Tšuvaššia*), *Tšetšeenia*, *Karatšai-Tšerkessia* jt. Radikaalsemad ettepanekud, nt *Hantia-Mansia* või *Tšuktšia*, siiski toetust ei leidnud. Seega oli tegemist puhtalt Eesti pinnal sündinud ladinapärase nimetuletistega. Päris üksikuks me ei ole siiski jäänud: ka soome keeles on kasutusele tulnud nimed nagu *Tšetšenia* või *Hanti-Mansia* (!), inglise keeles levib *Chechnya* kõrval ka *Chechenia* ning saksa *Tschetschenien* ja prantsuse *Tchéchénie* on samast sarjast.

Karabahh ja Tšehhi

Mõõdukus on siiski voorus ja seepärast tasub meenutada mõnda nime, kus *-ia* on täiesti asjatu. „Karabahhia” on nende hulgas kõige visama elujõuga, kuigi pealiskaudnegi tutvus faktidega peaks meid nimekuju sobimatuses veenma. Vene keeli on see maa-ala *Karabax*, aserbaidžaani keeli *Qarabağ*, armeenia keeles *Gharabagh*, ka ühegi teise keele vormid ei paljasta *ia*-lõppu. Seega on õige nimi *Karabahh*.

„Tšehhia” on pisut komplitseeritum. Pärast Tšehhoslovakkia lagunemist tekkis eraldi tšehhi riik, millel ajaloolist nime polnud, sest traditsiooniliselt jagati see maa omakorda kaheks maa-alaks. Saksapäraselt tunneme neid alasid *Böömi-* ja *Määrimaana*, tšehhi keeles nimetatakse neid *Čechy* ja *Morava*, „vahepealsed” versioonid eesti kasutuses on olnud ka *Tšehhi(a)* ja *Moraavia* (NB! jälle *ia*-lõpuga, eeskujuks ilmselt venekeelsed *Чехия* ja *Моравия*). Mõlemat hõlmavat ühist nimetust ei olnud isegi tšehhi keeles (uuenduslik *Česko* on alles juurdumas) ja seepärast on rahvusvahelises suhtlemises tavaline riiki nimetada täiskujul: *Tšehhi Vabariik*.

Ent eesti keel võimaldab maa lühinime siiski moodustada, võttes aluseks rahvuse- ja keelenimetuse omastavalise kuju: *Tšehhi*. (Ago Vilo on paremaks pidanud vormi *Tšehhima*, seda võiks aga kasutada sünonüümselt samal põhimõttel nagu Läti ja Lätimaa, Soome ja Soomemaa jne.) Argikeeles oli see nimi juba varem kasutusel ning õigupoolest on ta juba 1976. a. ÕSis samas tähenduses sees. Mis puutub Tšehhi ajaloolistesse koostisosadesse, siis tekitab ilmselt kõige vähem segadust see, kui kasutada nende nimesid algupärasel kujul *Čechy* ja *Morava*.

-stan, -maa jt

Pilt ei oleks täielik, kui *ia*-liite kõrval jätaks mainimata teised maanimede moodustamise viisid. Rahvusvaheliselt on neist tuntuselt järgmine turgi ja Lõuna-Aasia maades levinud lõpp *-stan*, mille lähteks on iraani sõna *ostān* ‘maa, piirkond’. Seegi liide on levinud uute riikide tekkimisega, kohati on ta välja tõrjumata *ia*-liidet, vrd *Turkmeenia* > *Türkmenistan*, *Baškiiria* > *Baškortostan*, *Kirgiisia* > *Kõrgõzstan*. Tuletised lähtuvad etnonüümidest, ent on ka kombineeritud vorme, neist tuntuim ehk *Pakistan*, mis tuletati 1930. aastatel Pandžabi, Afganistani ja Kashmiri nime esitähtedest, liites *stan*-lõpu.

Eesti keeles on aga universaalne maanimede moodustamise viis liisada lõppu *-maa*. Seda on kasutatud paljude rahvanimetustest tulenenud

maanimede puhul, vrd *Saksamaa, Venemaa, Svaasimaa, Prantsusmaa, Iirimaa* jne. Moodus on niivõrd loomulik, et seda saab rakendada alati, kui muud võimalused pole selged. Nii võivad tekkida maanimed Ovambomaast Kurrurunruvutimaani.

Eelmisega mõnevõrra võistlev, kuid põhiliselt vanematele, traditsioonilistele maanimedele on omane lühike omastavaline tüvi ilma *maa*-ta, vrd *Leedu, Läti, Norra, Poola, Rootsi, Ungari*. See on üsna keeleomane viis moodustada maanimetid rahvanimetuste põhjal, uuemad nimed siin liigis on *Dominikaani* (see ei pärine küll rahvanimetusest), *Komi, Tšehhi*; argikeeles olid alles hiljuti kasutusel ka näiteks *Kasahhi, Tadžiki, Usbeki* jm. Kohati on kõikuvust siiski selles küsimuses, kas kasutada nimesid *maa*-lõpuga või ilma, vrd *Komi*, aga *Marimaa*. Enamasti on peaaegu alati võimalik lisada omastavalisele tüvele *-maa*, vrd *Komimaa, Taanimaa, Poolamaa*; vastupidine on haruldasem, vrd *Saksamaa ~ Saksa, Venemaa ~ Vene*, ent maanimedena ei käibi *Inglise* ega *Prantsuse*.

Seega võib lõpuks tõdeda, et maanimede moodustamise viise on mitmeid ja kuigi ladinapärase *ia*-lõpp on neist universaalseim, ei maksa sellega liialdada ega ära unustada ka eestipäraseid nimede tuletamise võimalusi.

Peeter Päll
eesti keele instituudi sektorijuhataja